

Жооптор

Кыргыз тили

Эскертүү: **“Бир гана жооп жазгыла” деп көрсөтүлгөн учурларда бирден көп жооп жазылган болсо, биринчи жооп гана каралат!**

- 1. Төмөнкү сүйлөмдөрдөгү асты сызылган сөздөргө маанилеш сөздөрдү жазгыла. Уңгулаш сөздөрдү колдонбогула! (Жоопторду асты сызылган сөздөрдөн кийинки кашаалардын ичине жазгыла. Ар бир кашаанын ичине бир гана жооп жазгыла)**

А) Байлоодогу тиши кычышкан иттер да түн ичинде аны көрсө, көрмөксөн болчу же мүлдө (**эч, такыр** деген сыяктуу маанилерди туюндурган сөздөр) көргүсү келчү эмес.

Б) Жаңы-Арыктын тургундары баарда (**эрте жазда, жаз алды менен** деген сыяктуу маанилерди туюндурган сөздөр) алакандай жерлерин кетмендеп, урук сээп коюшту.

В) Каймана сөздөн баштап, ашкере (**ачык-айкын** деген сыяктуу маанилерди туюндурган сөздөр) сөзгө да өттүк.

Г) Профессор Маловдон кийинки жарты кылымга жуук (**жакын** деген сыяктуу маанилерди туюндурган сөздөр) убакыт ичинде Каргалыктагы уйгур тилинин, арийне, өтө сезилерлик болбосо да, канчалык өзгөрүш жасаганы жөнүндө материал жыйнап изилдөөнү көптөн бери ойлоп жүрчүмүн.

Д) Жээрде ат быйыл опсуз (**өтө, абдан** деген сыяктуу маанилерди туюндурган сөздөр) семирген.
- 2. Төмөнкү сүйлөмдөгү асты сызылган сөзгө карама-каршы маанидеги сөздү жазгыла. “Эмес” деген сыяктуу терс формаларды колдонбогула! (Жоопту асты сызылган сөздөн кийинки кашаанын ичине жазгыла. Кашаанын ичине бир гана жооп жазгыла)**

Бул айылдын эли ала (**ынтымактуу** деген сыяктуу маанилерди туюндурган сөздөр) болсо да, башка айылдыктар менен талаш-тартыш жаралса, бириге калышат.
- 3. Төмөнкү фразеологизмдердин маанилерин бир сөз же бир сүйлөм менен чечмелеп бергиле.**

А) Тилинде мөөрү бар – *айтканы айтканындай келген, сөзү таасирдүү.*

Б) Тырмактын агындай – *абдан кичинекей.*

В) Чуу куйрук – *жөн жүрбөгөн, барган жеринде чатактуу иш чыгарган.*

4. Төмөнкү сүйлөмдө кайсы сөз айкашы өтмө мааниде колдонулган?

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Ал дарыгерге көрүнгөндөн кийин, жүрөгү оорубай эле, боору ооруганына көзү жетти.

Жооп: *көзү жетти*

5. Төмөнкү тексттин тийиштүү жерлерине тыныш белгилерин койгула.

Эскертүү: Баш тамга жана кичине тамгаларды өзгөртпөгүлө!

Ар бир туура эмес коюлган тыныш белги үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Ошондой бир беттешүүдө мен, Сергей – экөөбүз бир танкасын өрттөп, ашык эмес, кем эмес жыйырма фрицти “бейишке” жөнөттүк. Бул – мындан бир ай мурун болгон окуя. Ал эми мындан үч күн мурун бир чоң кап “тил” көтөрүп келдик. Ооба, садагасы Жеңиштай, чоң кап “тил”. Бирок сендей балдар жей турган сүт боорсок козунун тили эмес ал, фрицтин дардайган капитаны – ал. Андай “тил” согуштун пайдасына керектелет.

Кыскасы, биз көтөрүп келген чоң кап “тил” керектүү сонун сырды ачты. Полковник бизге алкыш жарыялады, орденге көрсөттү. Орден – төшүбүздө!

Сен атаңды ордени менен куттукта, Жеңиштай, өзүң энеңе эрмек бол. Эстүү чоңой! Бизди өстүргөн эл, бизди өндүргөн журтка жалындуу салам айт!

6. Жогорку тексттеги тыбыш менен тамганын саны дал келбеген сөздөрдү тапкыла.

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Жооп: *беттешүүдө, экөөбүз, окуя, ооба, боорсок, керектүү, жарыялады, эстүү, жалындуу*

7. Жогорку тексттеги кайсы сөздүн курамында эң көп сөз жасоочу мүчө бар?

Эскертүү: Бир гана жооп жазгыла!

Жооп: *беттешүү*

8. Жогорку тексттеги атоочтон этиш жасоочу мүчө катышкан сөздөрдү тапкыла.

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Жооп: *беттешүүдө, өрттөп, жөнөттүк, керектелет, жарыялады, куттукта, чоңой*

9. Жогорку тексттеги белгилүү жактуу бир тутумдуу жөнөкөй сүйлөмдөрдү тапкыла.

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Жооп:

1) Ал эми мындан үч күн мурун бир чоң кап “тил” көтөрүп келдик.

2) Эстүү чоңой!

3) Бизди өстүргөн эл, бизди өндүргөн журтка жалындуу салам айт!

10. Жогорку тексттеги үчүнчү даражадагы сүйлөм мүчөлөрүн тапкыла.

Эскертүү: Ар бир туура эмес жооп үчүн тийиштүү балл кемитилет!

Жооп: *ал эми, ооба, садагасы Жеңиштай, бирок, кыскасы, Жеңиштай*

11. Төмөнкү сүйлөмдү толуктагыла.

Жол эрежелери мурункуга караганда көбүрөөк сактала баиштады: “Коопсуз шаар” долбоору ишке кирди.

Эскертүү: Логикалык жактан туура келген башка жооптор да кабыл алынат.

12. Төмөнкү сүйлөмдүн схемасын чийгиле.

Тынбай жол жүргөн аттар жайлап калды жана өзүбүз да алыс жолдо аябай чарчадык.

Жооп: [] ↔ []

13. Төмөнкү сөздөрдүн кайсылары ТУУРА, кайсылары ТУУРА ЭМЕС жазылганын аныктап, оңдобостон тийиштүү мамычага жайгаштыргыла.

ээн баш, ирээт, жайбаракат, пьеса, абстрактуу, дил баян, жаталаак, жылаңаяк, жоортул, үй-бүлөө, күбө, тоту-куш, жаамат, кишинөө, даарыкана, айыпкор, түңкү, табийгый, кичиреет, баёо

Туура жазылган сөздөр	Туура эмес жазылган сөздөр
жайбаракат	ээн баш
дил баян	ирээт
жылаңаяк	пьеса
күбө	абстрактуу
кичиреет	жаталаак
баёо	жоортул
	үй-бүлөө
	тоту-куш
	жаамат
	кишинөө
	даарыкана
	айыпкор
	түңкү
	табийгый

14. Учурда көчөлөрдөн ар кандай жазууларды кезиктирүүгө болот. Алардын айрымдары туура жазылса, айрымдары туура эмес жазылган. Берилген сүрөттөгү жазуу туура жазылганбы? Эгер туура эмес жазылган болсо, туура деп эсептеген вариантты көрсөтүп, эмнеге андай жазылышы керек экенин түшүндүрүп бергиле. (*Жоопту төмөндөгү бош орунга жазгыла*)

Жооп: *№17 китепкана*

Иреттик сан атоочтун мүчөсүнүн ордуна № белгиси коюлса, андан кийин дефис белгиси коюлбайт, анткени № белгисинин өзү иреттик маанини билдирет.

15. Жогорку сүрөттөгү жазууда татаал сөз барбы? Бар деп эсептесенер, көрсөтүп бергиле.

Жооп: *он жети*

Баалоо:

- 1-тапшырмага 5 балл;
- 2-тапшырмага 1 балл;
- 3-тапшырмага 4,5 балл;
- 4-тапшырмага 0,5 балл;
- 5-тапшырмага 6 балл;
- 6-тапшырмага 2,25 балл;
- 7-тапшырмага 1,5 балл;
- 8-тапшырмага 2,45 балл;
- 9-тапшырмага 3 балл;
- 10-тапшырмага 3 балл;
- 11-тапшырмага 1,5 балл;
- 12-тапшырмага 1,5 балл;
- 13-тапшырмага 4 балл;
- 14-тапшырмага 2 балл;
- 15-тапшырмага 1,8 балл.

Бардыгы: 40 балл.

Кыргыз адабияты

Тапшырма

Т. Сыдыкбековдун “Таш күмбөздөр сүйлөйт” аңгемесинен алынган үзүндү менен Э. Эрматовдун “Моло таш” аттуу ырын окуп чыккыла. Бул эки чыгарманы салыштыргыла. Эки чыгармада кандай жалпылыктар жана айырмачылыктар бар? Автордук ой жүгүртүүлөргө өзүнөрдүн мамилеңерди, оюңарды билдирип, аны негиздеп бергиле. Бул чыгармаларды окуп чыккандан кийин, силерде кандай сезимдер жаралды? Чыгармаларда кандай көркөм сөз каражаттары колдонулган, аларды колдонуу аркылуу чыгарманын образдык-маанилик мазмуну, идеясы кандай ачылып берилген? Бул кошумча суроолорду берилген чыгармаларга карата пикир жазууда пайдалангыла (30 балл).

Эскертүү: Автордун орфографиясы, пунктуациясы жана стилистикасы сакталды.

Кары жоокердин кебин берки жээрге сакал жактады:

– Кейибей басың, Бекчур. Ано-о, Кара-Сеңир. Ыйык Кара-Сеңир чөккөн нардай салынып тур. Ондон наркы жол бойлой кеткен кең түздө бабалардын таш күмбөздөрү бар. Оно-о, күмбөздөрдүн чети көрүнүп калды. Биз олардын жанынан өтөбүз... Ие, чыйралың, эрендер! Бабалардын тирүү арбактары бизге жигер кошсун!

Алдыңкылар бирер мезгил үндөбөй тек алды жакка тикие карашты. Аш-тамак татып, суусун жутуп алгансып... чыйрала басты ар бири.

– Ай-э, ыйыктар...

– Ие, олар кадимкидей. Ано, көрүндөр. Таш күмбөздөр кебелбей зыңгырашыр!

– Таш – таш да! Буларды бир алаамат сындырбаса, турганы турган...

– Сыйының! Бабалардын арбагына келдик! Тың! Тың басың, ар бириң!

Таш күмбөздөр – өзүнчө эң укмуш таш жоокерлер, укмуштай зор-зор таш кишилер тургансыды. Алдыда төрт кызыл кыр таш, көк таш. Алар бийик, зыңгырайт. Ушунча бийик, ушунча оор таш бул жайга кантип келтирилгендиги табышмак. Кандай унаа көтөрдү. Кандай амал, бул таштарды унаага артты? О, жок! Мындай ташты көтөрчү унаа кайда? Ат, өгүз, буура, ал тургай пил, керик бул ташты көтөрө албайт. Муну бул жайга киши күчү гана жеткирди. Азыр азган жоокерлерге ал таш көтөргөн күчтү иликтешке чама жок.

Азыр үнсүз сыктаган жоокерлердин көз жашы тымызын чубурат. Тиги зыңгырап кебелбей турган кызыл таштын төрт бетине тамга баскан дастандарды туюнушка тырышат.

Ташка чегилген тамгалар мурунку өмүрлөрдү баяндайт:

“Атам – Эдил, өзүм – Адыл. Элим мени бийик көтөрдү. Адылтай ажобуз деди. Мен ата конушун ыйык сактадым.

Элиме, журтума туура болдум.

Оң жагымдагы адил або, бий, бектерим, сол жагымдагы алп, эрен кол башчыларым, эшитиң:

Жоо сени чапса, ону кечирген айкөлсүн.

Ошо айкөлдүгүң үчүн сен бүт түрк элине сыйсың.

Сен ошондой айкөл болуң.

Жоонун асылына кызыкпаң.

Жоонун жумшак сөзүнө алданбаң...

Муну мен айттым – Адылтай

Ажобуз айтты деп эшитиндер.”

Таш күмбөз сактаган ушул сөздөрдү эшитип, самсыган ач, арык жоокерлер эңгирешти. Тизе бүгүштү. Таш күмбөзгө сыйынышты:

Уа, айкөл баба, биз алданбадык. Жан аябай айкаштык...

– Амал жок... Алдан тайыдык...

– Уа, ыйык баба, сен бизден үмүт үзбөң? Бизди жалгаң?

Жоокерлер күнгүрөп сыкташканда, таш күмбөздөр “зыңылдагансыды”. Жер дүңгүрөгөнсүдү...

Таш күмбөздөр көп. Бири – пас. Бири – бийик. Бири – көк таш. Бири – кызыл таш. Баарынан шаңдуусу ушул таш күмбөздөрдү улай артын карай канат жайып, таш балбалдар тизилишет. Алар артта самсып ээрчип келаткан таш жоокерлерге окшойт. Эч качан, эч заманда сапары карыбас, чарчап-чаалыкпас таш жоокерлер...

Моло таш

Моло таш күн, шамалга боюн тосуп,
Байыркы бабалардын сүлпөтүсүн.
Байыркы ыргактарга үнүң кошуп,
Ырлардын ташка айланган өлкөсү – сен.

Талаанын бейкуттугун, чексиздигин,
Сактаган кароолчудай туюласың.
Силердей мен тарыхты келет сезгим,
Сыр бербей момоёсуң, кыйыласың.

Моло таш, канча кылым болду сага,
Кандай адам кол менен баш чыгарды?
Же болбосо шыбактуу боз талаага,
Кудайлардын каарынан качтыңарбы?

Аян берип байыркы тирүүлүктөн,
Ысык нурга, нөшөргө камыкпастан,
Турасыңар жай, кышы бүтүн дүйнө,
Бабалардын мурасы, ыйык дастан.

Текст тууралуу маалымат
(Т. Сыдыкбековдун “Таш күмбөздөр сүйлөйт” аңгемесинен алынган үзүндү)

Тема	Автордун позициясы
Жоодон жеңилип, үйлөрүнө келе жаткан аскерлердин бабалардан калган таш күмбөздөрдүн, балбалдардын жанындагы сезими, кыймыл-аракети	Кайсы бир согушта душмандардан жеңилип, мекендерине көңүлсүз кайтып келе жаткан аскерлердин бабалардан калган таш күмбөздөргө, балбалдарга жакын калганда сезимдеринин өзгөрүшү, кайрат кылып, тың басып калышы.
Кары аскердин жоодон кайткан жоокерлерге таш күмбөздөрдүн жанына жакын калганда айткан кеңеши	Согуштан чарчап-чаалыгып, ач кайткан аскерлер таш күмбөздөргө, балбалдарга жакын калганда бабалардын сөзүн, тарыхын жакшы билген кары аскер аларга кайрылып, тың басышын буюрат. Аны уккан жоокерлер күч таап, чыйралып басып калышат.
Аскерлердин бабалардан калган таш күмбөздөр, балбалдар менен сүйлөшүүсү	Күмбөз таштарга жазылган байыркынын сөздөрүн укканга аракет кылган аскерлер бул таштардан бабалардын жазып калтырган дастандарын, кеңештерин окушат. Өздөрүнүн жеңилишин күчтүн аздыгы менен түшүндүрүп, бабалардан кайрат сурашат.

Текст тууралуу маалымат
(Э. Эрматовдун “Моло таш” ыры)

Тема	Автордун позициясы
Моло, күмбөз таштардын образы	Автор үчүн байыркыдан калган моло, күмбөз таштар – байыркы бабаларды жандандырып, алардан калган тарыхты ичине сиңирген дастан.
Лирикалык кармандын байыркыдан калган моло, күмбөз таштар менен риторикалык суроо аркылуу сүйлөшүүсү	Талаа-түздө байыртадан бери ачык асман астында турган моло, күмбөз таштардын лирикалык каарманда жараткан сезимдери. Автор алар аркылуу байыркы тарыхты билгиси келет.

Негизги көйгөйлөр	Аңгемедеги согуштан жеңилип кайткан жоокерлер менен ырдагы автордун мүрзө, моло ташты көргөндөгү сезимдери.
Салыштыруу жүйөлөрү	Эки чыгарманы салыштыруудагы эң негизги жүйө – бул чыгармаларда окшош кырдаалдардын (аскерлердин жана автордун мүрзө, моло ташты көргөндөгү абалы, аскерлердин жана автордун мүрзө, моло ташка болгон мамилеси) сүрөттөлүп жатышы.
Жалпылыктар жана айырмачылыктар	Эки чыгармада күмбөз, моло таш бар. Аларды көргөн адамдардын сезимдери окшош. Эки чыгармада тең моло, күмбөз таш өзгөчө мааниге ээ. Бирок темада айырмачылык бар: “Таш күмбөздөр сүйлөйт” аңгемесинде күмбөз таш менен аскерлер сүйлөшүп, ортолорунда диалог түзүлсө; ырда автордун гана сезими берилген. Аңгемеде мүрзө таштар аскерлерге дем берген жандуу күчкө ээ. Ал эми ырда моло таштар байыркыдан кабар берген тарыхый эстелик экендиги айтылат.
Көркөм кеп өзгөчөлүктөрү	1. “Таш күмбөздөр сүйлөйт” аңгемеси тарыхый чыгарма болгондугу үчүн, историзм сөздөр учурайт. 2. Ыр дагы лирикалык темада эмес, турмуштук өңүттө жазылгандыктан, өтө көркөмдөлбөстөн жазылган.
Негизги сүрөттөө-туюндуруу каражаттары	1. Жогоруда белгиленгендей, “Таш күмбөздөр сүйлөйт” аңгемеси – тарыхый чыгарма. Ошондуктан ошол доордун өзгөчөлүгүн чагылдырыш максатында або, бий, бек, эрен сыяктуу историзм сөздөр колдонулган. Мындан сырткары каармандардын тилин байыркы тилге жакындатыш үчүн буйрук ыңгайдын мүчөсү азыркы кыргыз тилиндегидей -ыңыз эмес, байыркы формага жакындатып, -ың түрүндө берилген. 2. Ырда автор моло, күмбөз таштардын маанисин ачып бериш үчүн аларды ар кандай нерселерге салыштырат. Мисалы, “Ырлардын ташка айланган өлкөсү сен” ыр сабында ырлардын ташка айланган өлкөсүнө, “Сактаган кароолчудай туюласың” деген сапта кароолчуга салыштырат. Үчүнчү куплетте риторикалык суроо аркылуу моло таштарга кайрылып, алардын айрым өзгөчөлүктөрүн билгиси келет.